

Lituán György

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM HAGYOMÁNYA ÉS IRODALMA

Amikor 1990-ben, immár szabad körülmények között, hozzákezdünk az 1956-os forradalom időszakának a történettudomány hagyományos eszközeivel történő vizsgálatához (levéltári kutatás, forrásfeltárás, a szakirodalom és visszaemlékezések bírálata, stb.), úgy képzeltük, hogy feladatunk a magyar forradalom 1988–89-ben megtisztított, közismert képének kiegészítése, pontosítása és kiszélesítése lesz: budapestiből országos, hazából nemzetközi méretűvé.

Ilyen elképzeléssel kezdtük el egy 1956-os nemzetközi szakirodalmi és egy szépirodalmi bibliográfia összeállítását, a dokumentum-feltárást valamennyi megyei levéltárban és a központi iratgyűjtő intézményekben (párt, belügyi és katonai levéltárak), akárcsak a volt szocialista országok (Lengyelország, NDK, Csehszlovákia), és a nagyhatalmak külügyi levéltáraiban. Felvettük a kapcsolatot hazai műhelyekkel és külföldi kutatókkal, s kiszélesítettük az Oral History Archivum interjútevékenységét újabb csoportok és rétegek irányába, és így tovább.

Számítottunk természetesen kisebb-nagyobb szakmai és részletvitákra, amilyenek korábban is folytak pl. egykori felkelők és hivatásos kutatók, börtönviseltek és emigránsok között. De nem számítottunk arra, hogy maga a forradalom jellege, mibenléte, célrendszere, fő erői és vezetői körül ismét fellángolhat a vita, hogy csaknem az egykori 1956–57-es szinten – „forradalom vagy ellenforradalom” – kell újrakezdeni és folytatni a „hitvitát” 1956-tal kapcsolatban.

Ez természetesen nem az a hely, ahol folytatni kívánnánk az 56-os örökség „birtoklásáért” zajló, kevésbé épületes, nagyrészt meddő, politikai töltetű hadakozást, vagy ahonnan válaszolni kívánnánk az 56-os Intézet eddigi munkásságát és kiadványait ért, többnyire *nem szakmai* jellegű bírálatokra és támadásokra.

Inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy ez a történettudomány ügyébe történt politikai jellegű beavatkozás, ha helyesen fordítjuk le a magunk szakmai nyelvére, ezúttal hasznára fordítható a tudománynak, mert elősegíti a magyar forradalom, e rendkívül összetett történelmi tünemény sokoldalúbb, tehát realiztikusabb szemléletét és vizsgálatát, mindenekelőtt egy „pozitív egyoldalúság” felszámolását.

MIRŐL VAN SZÓ?

Az 1956-os magyar forradalom, ha eltekintünk a szovjet blokk hivatalos értékelésétől és propagandisztikus kiadványaitól, úgy vonult be a nemzetközi történelmi és politológiai irodalomba, mint a Nagy Imre vezette, túlnyomóan

egységes nemzet függetlenségi, antitotalitárius és demokratikus-szocialista megmozdulása. Nyilvánvaló – közvetve a mai „viták” is ezt erősítik meg –, hogy ez a kép hiányos. Próbáljuk megkeresni ennek magyarázatát, okait.

A legfőbb ok természetesen a forradalmi folyamat rövidsége, aminek következtében a november első napjaiban jelentkezni kezdő jobboldali, kormányellenes tünetek nem tudtak kibontakozni.

November 4. után pedig már nem is *akartak*. Az országra lesújtó szovjet invázió, a véres megtorlás és az ezt „igazoló”, „fasiszta ellenforradalomról” szóló propaganda – s persze Nagy Imréék sorsa – természetes, sőt, átélt védekező reflexként váltotta ki a „hiszen mindannyian valamiféle szocializmust akartunk” általános formuláját. Alig szükséges dokumentálni és bizonyítani, hogy a közös elnyomatás összehoz, elfedi az ellentéteket, néha még a különbségeket is. Ezen „objektív” okok mellett szerepet játszott két szubjektív tényező is.

Az egyik: Nagy Imrének (és híveinek) 1956. november 4. utáni magatartása, egyértelmű azonosulásuk a levert forradalommal.

A másik: ugyanezen irányzat és a nyugati baloldal túlnyomónak mondható szerepe az 56-os irodalomban három évtizeden át.

Hogy ez nem volt egészen szükségszerű, annak megértéséhez elég egy pillanatra elképzelni, mi történik, ha Nagy Imre, munkatársai és hívei *akkor* másképp viselkednek.

Köztudomású, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított Kádár Nagy Imre lemondó nyilatkozatának, amit Tito ismételt, nyomatékos követelésére sem tudott megkapni. Kádár egyik 1956 végi beszédéből, s újabban szovjet forrásokból is valószínűnek tűnik, hogy az eredeti terv az volt, hogy hatni kell Nagy Imre kommunista lojalitására, s el kell érni, hogy még a szovjet beavatkozás *előtt* lemondjon, elismerve, hogy nem tud úrrá lenni a káoszon és az ellenforradalmi tomboláson, s ezután jöhet Kádár – szovjet segítséggel – rendet csinálni.

Képzeljük el, milyen hatása lett volna egy ilyen nyilatkozatnak (akár a szovjet invázió után is!), különösen, ha nemzetközileg is ismert hívei – Déry Tibor, Hágy Gyula, Losonczy Géza, Lukács György és mások – szintén dezavualják a forradalmat, kétségbe vonják annak alapvetően demokratikus, progresszív irányát.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy ez esetben a magyar forradalom egész nemzetközi utóélete, megítélése és irodalma másként alakul. Csakis a jobboldali, eleve szovjetellenes erők és kormányok teszik magukévá a magyar ügyet, addig-ameddig. Elmaradnak a baloldal nagy tömegmegmozdulásai, Sartre és Camus drámai tiltakozásai, talán még J. F. Kennedy patetikus megemlékezése is, sőt másként alakulhat az ENSZ-vizsgálat. És legnagyobbbrészt nem születnek meg azok a könyvek, folyóiratok, intézmények, konferenciák, amelyek a magyar forradalom demokratikus jellegét hitelesítették a közvéleményt ez időben formáló értelmiségi elit szemében.

Ezzel szemben a valóságban éppen ez a sommásan baloldalinak mondható közelítés dominált az 56-os történeti, politológiai és esszéirodalomban, mind a nyugati szerzők (Ignazio Silone, Jean-Paul Sartre, Claude Lefort, Edgar Morin, Raymond Aron, Hannah Arendt, később Bill Lomax, Federigo Argentieri), mind a magyar emigránsok (Molnár Miklós, Méray Tibor, Aczél Tamás, Kende

Péter, Király Béla, Mészáros István, Nagy Balázs, Fejtő Ferenc, valamint Kéthly Anna és társai) esetében.

Természetesen a számos jelentős kivételről, azaz másfajta magyar és nem magyar szerzőről sem szabad itt megfeledkeznünk. Ilyenek: Váli A. Ferenc, Gosztonyi Péter, Kecskeméti Pál, Paul Zinner, Polányi Mihály és mások.

De az előbbieket is megengedhetetlen egyszerűsítés volna egyetlen közös kategóriába sorolni. Sok egyéni és árnyalati különbség mellett felfedezhető itt egy éles választóvonal: Bill Lomax, a francia baloldaliak vagy Nagy Balázs – sokadmagukkal – az „igazi”, antibürokratikus, alulról építkező proletárforradalom és öniszervezéses szocializmus reményét merítették a munkástanács-mozgalomból és a magyar forradalom szocialisztikus vonulatának egyéb megnyilvánulásaitól.

Ugyanakkor R. Aron, Fejtő, Arendt, Molnár vagy később Fehér Ferenc és Heller Ágnes sokkal reálisabban, pontosabban látják a forradalom komplex jellegét és belső politikai problémáit, de ők is – a kommunista vádaskodásokkal szemben érthetően – a demokratikus, progresszív, „baloldali”, esetenként szocialisztikus mozzanatok, vonalat emelik ki az együttesből. Az olyan magyar szerzőknél pedig, mint Molnár, Kende, Méray, később Kopácsi, Fazekas, Vársárhelyi, elég természetes, hogy saját tapasztalati és élményanyaguk alapján nagy hangsúlyt adnak a „nagyimrés” egykori pártellenzéki csoportosulás és irányzat forradalom előtti, alatti és utáni szerepének.

Több körülmény is magyarázza tehát, hogy a forradalommal való foglalkozás az elmúlt évtizedekben inkább a baloldalon folyt, méghozzá nemzetközileg. A baloldalt ugyanis a magyar forradalom és annak szovjet vérbefojtása súlyos problémákkal és ugyanakkor váratlan reményekkel ajándékozta meg, míg a jobboldal számára ez csak újabb igazolása volt a szovjet imperializmusról és a magyar nép antikommunista és szovjetellenes érzelmeiről kialakított régi véleménynek.

Ez természetesen nem annyit jelent, mintha csak a „baloldal” őrizte és ápolta volna '56 emlékét, hagyományát. A nyugat-európai, s különösen az amerikai emigrációban működő lapok és folyóiratok, a különböző szabadságharcos szövetségek és egyéb magyar egyesületek három évtizeden át hűségesen és rendszeresen megemlékeztek a forradalom évfordulójáról, s a hatvanas évek végétől egy szűk körben főleg Krassó György és barátai kezdeményezésére már itthon is éledezni kezdett ez a hagyomány, eleinte teljesen illegális, majd fokozatosan felszínre törő formák között.

Ezek a megemlékezések hangulatukban, hangsúlyukban kétségtelenül különböztek az exkommunista és egyéb baloldali előéletű értelmiségiek tanácskozásaitól, történeti konferenciáitól, de nemigen konfrontálódtak velük. Megmaradtak az '56-osok egyik árnyalatának.

Az igazi differenciálódás – nem véletlenül – a Kádár-rendszer bomlásával, s 1956 emlékének nyilvános feltámadásával kezdődött. A forradalom mártírjainak, résztvevőinek és emlékének rehabilitálását követelő Történelmi Igazságtétel Bizottság 1988 tavaszán még a régi egység igen széles alapzatán jött létre. Abban az ütemben viszont, ahogy közeledett az eredetileg nem is várt siker, a teljes elégtételadás, az újratemetés napja, mind élesebben jelentkeztek az eltérő, sőt szembefordító mozzanatok. Ekkor történt meg egyfelől Nagy Imre és szintén

kivégzett vagy börtönviselt elvbarátai, másfelől a forradalom nem kommunista, fegyveres harcosainak szembeállítására. És közvetlenül a temetés előestéjén felháborodást váltott ki – lehangosabban a forradalom tisztaságán őrködő Krassó György részéről –, hogy a végét járó régi rendszer reformkommunista vezetői is fejet hajthattak a koporsók előtt, így váltva meg belépőjegyüket az új rendbe.

Az azóta eltelt években – a politikai polarizációval párhuzamosan – mind élesebben és mind szélesebben tudatosodott és fogalmazódott meg azoknak az 56-os köröknek a felfogása, amelyek számára a 30 év alatt nemzetközileg elfogadott, 1989 körül pedig rövid időre itthon kvázihivatalossá lett 56-os kép ellenszenvesnek, sőt, elfogadhatatlannak bizonyult. Ez a felfogás kapott hangot a „gólyavári” rendezvényen, abban az elutasításban, amely az 56-os szerzői munkaközösség által készített „történelmi olvasókönyv” szemléletét fogadta, s az átértékelés nyomatékos igénye jellemezte több politikus egész sor 56-os vonatkozású megnyilvánulását is.

A szakszerű történetírásban mindeddig alig történt komoly kísérlet a magyar forradalom (előzményeivel és utóéletével együtt értendő) eddig érvényben lévő ábrázolásának „jobboldali” revíziójára. A különböző szintű és színvonalú politikai-publicisztikai megnyilvánulások alapján azonban kísérletet tehetünk 1956 különböző hagyományainak és ezek szakirodalmi és publicisztikai tükröződésének felvázolására.

1956 NÉGY IRÁNYZATA

Az ismeretek jelenlegi szintjén *négy irányzat* különböztethető meg mind magában a forradalmi folyamatban, mind '56 hagyományaiban és irodalmában. Két „baloldali” és két „jobboldali”, közelebbről tehát a reformszocialista, a nemzeti demokrata, a konzervatív nemzeti és a szélsőjobboldali irányzat.

A legismertebb és legfeldolgozottabb – természetesen – a Nagy Imre által fémjelzett *reformszocialista* vonal, s ennek tradíciója. Ebbe az áramlatba, már Nagy Imre és szűkebb csoportja eszmei heterogenitása (és nyitottsága) miatt is, sok minden belefért az ortodox, komolyan vett marxizmustól (Lukács-iskola) a revizionizmuson át a pluralista demokrácia elfogadásáig (Gimes Miklós és köre). Noha ez az irányzat jellegzetesen a kommunizmusban, illetve a belőle való kiábrándulásban gyökerezik, tágabb értelemben ide sorolható a szociáldemokrácia is, amely 1956-ban mint párt alig játszott szerepet, mint eszmeáramlat viszont nagyon is jól fejezte ki a forradalom előterében álló demokratikus és szociális célkitűzéseket.

A reformszocialista hagyományt a nyugat-európai emigráció, de elsősorban a brüsszeli Nagy Imre Intézet képviselte erőteljesen, sőt, bizonyos egyoldalúsággal. Első nemzetközi konferenciáját a 3. évfordulón „Mit adott a magyar forradalom a szocializmusnak?” címmel rendezte meg. A munkatársak és szellemi körök figyelmének középpontjában a közvetlen demokrácia, a munkástanácsok és a munkás öngazgatás kérdései, tehát egy alulról építkező, szabad szocializmus esélyei álltak, s e pontokon érintkezés jött létre a trockista, s más balos, de nem szovjet-barát áramlatokkal.

Tágabban és nyitottabban képviselte a forradalom „nagyimrés” hagyományát – különböző időszakokban – a londoni, majd párizsi „Irodalmi Újság”, a párizsi Magyar Füzetek és a New Jersey-i Atlanti Kiadó. Itthon ezt az örökséget elsősorban a Nagy Imre-csoport hazai maradványai ápolták 1956–57-ben (az „Igazság”, az „Október Huszonharmadika”, az „Élünk” s a „Hungaricus” körei), majd a 80-as évektől kezdve a formálódó demokratikus ellenzék mind jelentősebb támogatásával („Beszélő”, ’86-os konferencia, Bibó-émlékkönyv).

1989-ben váratlan oldalról érkezett támogatás a „Nagy Imre vonal”-hoz. Pozsgay Imre kezdeményezése nyomán az MSZMP reformhajlandóságú történészei és levéltárosai hozzáláttak a titkos pártanyagok feltárásához és részleges publikálásához, különös tekintettel a Nagy Imrével és az ellene indított kampányokkal, valamint a „testvérpártok” álláspontjával kapcsolatos dokumentumokra és adatokra. Ennek során egy-két kísérlet történt a „pártszerű” Nagy Imre „visszaszerzésére”, az őt egykor bitófára küldő párt új védőszentjének – hívei nélkül. De ez a csatlakozás így is hozzájárult az egykori pártellenzék és az MSZMP-ből kinövő „reformkommunizmus” összekeveréséhez, majd rosszhiszemű azonosításához.

1989–90-ben, a váltás pillanatában éppen az előző évek és évtizedek munkáinak köszönhetően, a „nagyimrések” voltak a legfelkészültebbek, s egyrészt az emigrációban, külföldön keletkezett művek (Lomax, Méray, Aczél, Kopácsi; Az igazság a Nagy Imre-ügyben) újrakiadása, másrészt a hazai interjúk és az egykori illegális kiadványok (Hungaricus, Menedékjog, Vásárhelyi; „In memoriam Nagy Imre”, Fazekas) megjelentetésével leginkább ők uralták a „terepet”.

1956 másik történelemformáló nagy hagyományvonalát a Bibó István, Szigethy Attila, Kovács Béla, Göncz Árpád, bizonyos mértékig Tildy Zoltán és az emigráns Szabó Zoltán által képviselt *nemzeti-demokratikus irányban* látom. Ez a csoport, amelyhez odasorolható az egész Parasztpárt, Farkas Ferenc, Németh László, Illyés Gyula, Keresztury Dezső és mások vezérletével; a Kisgazdapárt plebejus szárnya, a reformszocialistákhoz képest némi törvényszerű fáziskéséssel, inkább a forradalom második felében és az utóvédharcokban kapcsolódott be az eseményekbe, s különösen vidéken, a nemzeti bizottságokban játszott jelentős szerepet.

Meghatározó szerepet töltött be ez az irányzat az emigrációban, a forradalom történetének, értelmének felmutatásában és a száműzöttek ezreinek összefogásában. A magyar forradalom legnagyobb nyugati hírnökeként, publicistájaként, s egyben teoretikusaként egyaránt kiemelkedő Szabó Zoltán mellett idetartozik az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem sokirányú kiadói és szervező tevékenysége, a müncheni „Új Látóhatár” című folyóirat, a hollandiai Mikes Kelemen Kör, az amerikai Itt-Ott találkozók rendszere, a New Brunswick-i Magyar Öregdiák Szövetség, a chicagói „Szivárvány” című folyóirat. Mint ez irányzat reprezentatív összegező munkáját, Váli Ferenc „Rift and Revolt in Hungary” című könyvét tudnám említeni.

Nyomban hozzá kell tenni, hogy a két említett, s nagyjában-egészében baloldalinak nevezhető irányzat és hagyomány között éles határ már csak a személyek és csoportok összefonódása miatt sem, de az elvek és eszmények terén sem húzható. Eléggé köztudott, hogy Bibó és elvbarátai is harmadikutas szocialista eszméket vallottak, arról nem is beszélve, hogy 56-ban az ipari államosítások

visszacsinálása vagy a nagybirtok visszaállítása fel sem merült, s ez az 56-os demokratikus hagyomány *egészében* hangsúlyozódott.

Közös vonása a két irányzatnak az is, hogy 1956-ot az igazi értelemben vett *forradalomnak*, előrevivő, új minőséget hozó *társadalmi átalakulásnak* fogta és fogja fel. Raymond Aron és Hannah Arendt definícióját, az „antitotalitárius forradalmat”, Szabó Zoltán is örömmel fogadta el 1977-es genfi előadásában, ahol 1956 forradalmiságát megkülönböztette a szó szokványos marxista értelmezésétől.

„A kétféle determináltság” – mondotta – „ott válik el, hogy az egyik a Természet Törvényeire támaszkodik, a másik az emberi természet törvényeihez igazodik. Az egyik változat univerzális, mindenütt egyaránt érvényes megoldásokban hisz,... következőképp egész értékskálája kvantitatív.

... A másik forradalmiság az emberekre tájékozódik. Számára ebben a szóban: ember, vagy a többes számában, a népben van realitás. A partikuláris számára valóságosabb, mint az univerzális – ehhez a partikulárison át vezet az út, ha vezet út.” Másfelől sokan hiszik, írja Szabó Zoltán, hogy a forradalmat a nemzeti sérelmek váltották ki. „Így csinált 1849 és a forradalom-izony sok jóféle magyarban 1956-ból kizárólagosan szabadságharcot. Amit levertek, tehát vége. Le lehet venni a napirendről, ki lehet utasítani a tudatunkból, tudatunk alá. A helyzet azonban – sajnos vagy nem – de nem ilyen egyszerű. Nemzeti sérelmek az emberben a magyart csakugyan érték. De mi volt a sebzőbb, a súlyosabb? Az-e, ami az emberben a magyart érte, a nemzetbelit? Vagy az, ami a magyarban az embert érte? Attól tartok, hogy az utóbbi. Mintha az emberek keltek volna fel, felmentő seregek azonban megjelent az, ami nemzetbeli bennük is.”

Végül összekötő eleme még a két fenti irányzatnak, hogy mindkettő az 1945–47-es koalíciós demokráciáig, s nem a korábbi, 1945 előtti úri világig akart visszanyúlni.

És éppen ez a legfontosabb pontok egyike, amely a nemzeti demokratikus irányt és hagyományt a *konzervatív-jobboldaltól* elválasztja. Ez utóbbinak vezéregyenysége egyértelműen Mindszenty József bíboros érsek volt, aki – fogsága, majd többnapos „tájékozódása” következtében – csak az utolsó estén nyilatkoztatta ki véleményét és programját, s Nagy Imre kormányával és irányzatával – a „bukott rendszer örököseivel” – szembeni bizalmatlanságát. Nem kétséges, hogy ő és születőben lévő „pártja” potenciálisan hatalmas erőt képviseltek a lakosság és a felkelők körében is, de késésben voltak – és maradtak. Mire a bíborost tudatosan támogatni kész úri-középosztályi réteg leküzdötte félelmét, felismerte a lehetőséget és megmozdult, megérkeztek a szovjet tankok. Az utóvédharcokat pedig megint nem ők vívták az amerikai követségen rejtőző Mindszenty vezetésével, hanem az elszánt ifjú felkelők, majd a munkástanácsok és a különböző értelmiségi csoportok.

Meglepő és figyelemre méltó tény, hogy a forradalom valamennyi hagyományvonala közül a leverést követő három évtizedben a konzervatív volt a leggyengébb, mind az emigrációban, mind a hazai illegalitásban vagy félillegalitásban. Ennek oka összefüggésben lehet azzal, amit Szabó Zoltán mond idézett előadásában. Éppen Mindszenty volt az, aki rádiószózatában a legnyomatékosabban hangsúlyozta: „Tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc *nem forradalom* volt, hanem szabadságharc.” Még ebben az összefüggésben sem

kedvelte ezt a szót. Ugyanakkor ő volt az egyedüli a politikai mezőnyben, aki ki mertte jelenteni: nem a közösségi, hanem a szociális érdekektől korlátozott magántulajdon alapján áll.

A történeti és memoáriródalomban – ismereteim szerint – alig akad konzervatív irányú munka Csonka Emil „A forradalom oknyomozó története (1945–1956)” c., 1981-ben Münchenben megjelent könyvén kívül. Ennek zárófejezetében a szerző felteszi a gyakran feltoluló kérdést: mi lett volna, ha...”Hová vezetett volna a belső fejlődés?” Szerinte „kétfázisos fejlődés következett volna be”: egy átmeneti időszak a választásokig, majd egy végleges a választások után. Az első fázisban, mondja, bár a kormányt nyilván az 1945-ös koalíció pártjai alkották volna, a meghatározó „egyfajta Mindszenty–Nagy Imre koalíció” lett volna: „e két kimagasló személy összefogása és együttes fellépése biztosította volna a rendet, minden túlzás megfékezését... és a nemzeti egységet. Egy ilyen összefogásra és egyetértésre megvolt az alap a két ember karakterében éppúgy, mint mindkettőjük átélt tapasztalataiban.”

A második fázisban a forradalom utáni első szabad választás eredményeként Csonka Emil a korabeli német vagy osztrák viszonyokra hasonlító politikai képletre számított. Vagyis egy nagy kereszténydemokrata és egy valamivel kisebb szociáldemokrata párt sikerére. Figyelemre méltó, hogy a nem titkoltan Mindszentyvel és a Habsburg-tradícióval szimpatizáló konzervatív szerző milyen elismerően foglalkozik – az idézett mondatokon túlmenően is – Nagy Imre személyével és szerepével, sőt, az őt támogató értelmiségi pártellenzék (írók, Petőfi Kör) tevékenységével is.

Ez a vélemény, ha korlátozottabban is, felfedezhető az újabb, mai konzervatív értékelésekben is. Itt elsősorban Antall József 1991. júniusi emlékbeszédére gondolok, amelyben ugyan erős hangsúlyt kapott Nagy Imre kommunista múltja és ideológiai meghatározottsága, de elismerést nyert a forradalom mellett haláláig kitartó hűsége. Antall ugyanakkor nagyon tudatosan és hangsúlyosan Nagy Imre–Tildy-kormányról beszélt az 1956-os napok kapcsán, s ebben pontosan kifejezésre jut a konzervatív álláspontnak az a vonása, hogy, miközben elismeri, egyben korlátozza is a forradalom szocialista jegyeit, s a volt pártellenzék vezető vagy túltengő szerepét.

Mint ennek az irányzatnak legfrissebb megnyilvánulását, ide sorolnám Tőkéczi László véleményét is, aki a Magyar Napló 1992. február 7-i számában a magyar forradalomnak elsősorban a polgárosodásra, a polgári átalakulásra irányuló akaratát és fő tendenciáját vallja. Szerinte a szocializmus minden formája már akkor lejáratott és gyűlöletes volt a lakosság nagy többsége előtt, ennek megújítása, reformja tehát csupán egy önmagát megtévesztő kisebbség célja lehetett. Teljesen kirekeszteni azonban ő sem kívánja a szocialisztikus irányt a forradalom történetéből és hagyományai közül.

Éppen itt húzódik a választóvonal a *konzervatív* és a *szélsőjobboldali* vagy éppen fasisztoid – tehát a negyediknek említett – attitűd és hagyomány között. Ez utóbbinak legjellegzetesebb vonása a forradalom napjaiban, az emigrációban és ma – felerősödve – itthon is a szenvedélyes és *differenciálatlan antikommunizmus*; Nagy Imre és kormánya destabilizálására való törekvés, a reformerek kiiktatása a forradalmi szervekből; innen indul ki a megbélyegzés, esetenként

denunciálás, szélső esetekben az önbíráskodás, lincselés a forradalom alatt, ma pedig az ún. „reformkommunisták” forradalmat előkészítő, majd közvetítő és utóvéd-szerepének tagadása, mi több, a teljes fordulatot gátló ellenforradalmi szerepük hangsúlyozása. Ennek az 1956-ban is meglehetősen alakatlan, amorf, de az utcán nagyon is jelenlévő irányzatnak annak idején nem volt kiemelkedő vezére (mert pl. Dudás József ellentmondásos szerepe és egyénisége, bal- és jobboldali jegyeket is mutató vezérkedése még tárgyilagos tisztázásra szorul), s azóta sincs történetírója vagy komolyan vehető ideológusa. Az ebből az irányból érkező artikulálatlan nyilatkozatok vagy dühödt kifakadások azonban valódi *politikai* törekvést fejeznek ki akkor is, amikor olyan történeti légvárakat építenek, mint az, hogy az 56-os robbanást nem a reformer értelmiségiek, hanem a kommunista zsarnokság egész időszakában hősiiesen ellenálló „fehér partizánok” készítették elő. (Ezt nemcsak hogy semmiféle adat nem támasztja alá, de ennek az öncsaló nézetnek az elfogadása végeredményben lehetetlenné tenné egész második világháború utáni történelmünk megértését és megírását is!)

Ennek a beállításnak a tendenciája egyértelműen a kommunisták és volt kommunisták minden válfajának – Nagy Imrét is beleértve – kiiktatása, kiradírozása a magyar múltból és jelenből. Ez az intoleráns, néha fasisztoid szélsőségekig is lendülő tradíció végeredményben csak önmagát tudja elfogadni, mert minduntalan összeütközik nemhogy a szocialista és a nemzeti demokrata hagyománnyal, hanem még a konzervatív álláspontnak az ő számára elfogadhatatlan, nagyobb türelmével is.

Ezzel a merőben ideologikus szemlélettel, amely nem a tényeken, hanem kívánalmakon alapszik, a történettudomány nem tud mit kezdeni. S ez az összeférhetetlenség megfordítva is igaznak látszik. Erről az oldalról mindeddig nem született számottevő vagy értékelhető munka a forradalom történetéről vagy akárcsak valamely részletkérdéséről.

MI A TÖRTÉNETÍRÁS LEHETŐSÉGE ÉS FELADATA?

A történész nyilvánvalóan nem azonosulhat egyik 56-os hagyományvonallal sem, akárcsak a Kádár-propaganda ellenkező irányú, eleve ideologikusan torzító és kriminalizáló beállításával.

1956 eseményeinek, országos és nemzetközi összefüggéseinek valós képét csak pártelfogultságoktól mentesen, ideológiai előfeltevések nélkül, s az ideologikus politikai kívánalmakat elutasítva lehet megrajzolni.

Szerencsére ennek is vannak hagyományai. 1986-ban, a forradalom 30. évfordulóján Donáth Ferenc kezdeményezésére olyan kétnapos illegális konferenciát sikerült rendezni, amelyen 56-os résztvevők, katonák, felkelők, munkástanács-vezetők, valamint a különböző ellenzéki csoportok tagjai mellett tekintélyes történészek és egykor a barikád másik oldalán álló politikusok is részt vettek. Elmondható ez a Széchenyi Szakkollégium által, 1988 decemberében rendezett első legális 56-os konferenciáról, később a Magyar Tudományos Akadémia ezzel foglalkozó üléséről, s a Magyar Szocialista Párt néhány olyan

rendezvényéről is, ahol revízió alá vették a kádári időszakban kidolgozott „ellenforradalom”-képet.

Az elmúlt évben több olyan hazai és nemzetközi konferenciára és tanácskozásra került sor, ahol szembesíthetők és egymással kiegészíthetők voltak a különböző irányokból és forrásokból jövő ismeretek és szempontok. Fontos eszmecserékre került sor amerikai, nyugat-európai, szovjet, lengyel, román és romániai magyar, cseh és szlovák történészekkel; Debrecenben és Zalaegerszegen a főváros és a vidék forradalmi mozgalmait hasonlítottuk össze; a Politikatörténeti Intézetben az 1953–56-os reformtörekvések és kudarcuk elemzését végeztük el, kétoldali közelítéssel a témához.

Mindez azt mutatja, hogy az 1988–90-es fordulat idején könnyebb volt 1956-ról eszmét cserélni, egyes mozzanatokat, eseményeket, sőt ellentétes felfogásokat tisztázni, egyeztetni, mint ma. Ehhez természetesen hozzájárult az akkori felszabadult légkör, a tabuk és sorompók leomlásának és új információk áradásának eufóriája, ma pedig, ennek elmúltával, tovább nehezíti a helyzetet az 56-os forradalom örökségének „birtoklásáért” folyó méltatlan háborúskodás és persze az ennek háttérül szolgáló általános polarizáció. S nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy a tudomány elefántcsonttornya teljesen védett marad ezektől a támadásoktól. Nemcsak a fanatikus indulat, de a nosztalgikus műtszemlélés sem kedveli a tárgyilagosságra törekvést, s nem tűri az elemzést.

A forradalomért megszenvedett egykori harcosok – érthetően – érzelmi szálakkal kapcsolódnak a múlthoz, és sokan nehezen viselik el, ha statisztikai, szociológiai vagy történeti elemzés tárgyává teszik őket és tetteiket. Vonzóbb számukra az egyszerűsítés és a romantika, a „fehér partizánok” mítosza és a „pesti srácok” igaz, de önmagában ugyancsak leegyszerűsítő hőskölteménye. 1956 ifjú hősei ugyanis nem harcoltak volna ilyen eredménnyel a város és a vidék társadalmának, ezek forradalmi és nemzeti bizottságainak százfajta támogatása nélkül.

Természetesen mindezeknek a kölcsönhatásoknak, bel- és külpolitikai összefüggéseknek a pontos felderítése rengeteg munkát, alapos kutatást és sok igazi, szakmai, szakszerű – s nem „ideológiai” – vitát, együttműködést igényel. Mindazonáltal 1956 új kutatási és feldolgozási eredményeit mégsem lenne indokolt lebecsülni.

A fő nemzetközi összefüggések – a szovjet, jugoszláv, amerikai, szuezi vonatkozások – legalább nagy vonalakban tisztázottak. Legújabbban még az eddig legzártabb – s legfontosabb – források, a szovjet dokumentumok és adatok közelébe is sikerült eljutni. Sok jugoszláv és lengyel anyagot ismertünk meg, de a többi szomszédos ország – kormány és társadalom – reagálásáról még keveset tudunk. Viszont örvendetesen sokasodnak kapcsolataink a külföldi – nyugati és keleti – kutatókkal.

A katonai események, a magyar hadsereg magatartása tekintetében Gosztorny Péter szorgalma és publikációi révén jelentősek az eredmények, de sok részletkérdés még tisztázásra vár, s a viták ma talán itt a legélesebbek.

A legfontosabb párt dokumentumok, tanácskozások és döntések zöme ma már valószínűleg ismert az ezzel a szférával foglalkozók előtt. Ennek az anyagnak

rendezése, kiegészítése, összehasonlító elemzése és kiadása azonban még hátravan.

A megtorlás igazi felmérése még igen sok munkát igényel, noha mind a budapesti, mind a vidéki perek és ítéletek kutatása jó ideje és eredményesen folyik. Az utóbbi időben számos kutató jutott be a Belügyminisztérium irattárába, ahol a vizsgálati anyag kisebb, de különösen fontos részét őrzik. Kevésbé ismerjük azonban a belügyi politikát tükröző és formáló magasabb szintű iratokat.

Folyamatban van a kivégzettek többszázas csoportja pontos névsorának, hovatarozásának és életrajzának összeállítása is.

A forradalom irodalmi, valamint értelmiségi vonatkozásairól köztudottan igen sok tanulmány, könyv, dokumentumgyűjtemény jelent meg, köztük a Petőfi Kör vitajegyzőkönyveinek öt kötete. Külön, dokumentált kötetek mutatják be a Budapesti Műszaki Egyetem és a miskolci Műegyetem forradalmi eseményeit. Megindult a budapesti Bölcsészkar 56-jának kollektív kutatómunkája is.

A vidék forradalmának feldolgozása sokáig nagyon elmaradt a budapestié mögött. Mára sokat javult a helyzet, nagy erővel folynak a helyi kutatások, s ezek eredményei részben már napvilágot láttak egy győri, egy debreceni, az említett miskolci, s egy összefoglaló kötetben („A vidék forradalma”). Hamarosan kikerül a nyomdából az 1991-es zalaegerszegi levéltáros konferencia változatos és jórészt igen színvonalas anyaga is.

Kétségtelen, hogy a fegyveres harcok és a felkelő csoportok igaz történetének kinyomozása, mozaikokból való összerakása képezi az egyik legnagyobb tartozást s egyben legnehezebb feladatot. A Tűzoltó utcai csoportról írt tanulmánnyal valamit már ebből is törleszteni fogunk, de tisztában vagyunk vele, hogy e téren különösen nehéz a történész munkája, hiszen többnyire két szubjektív forráscsoportból – harcosok visszaemlékezéseiből és a vizsgálati jegyzőkönyvekből – kell rekonstruálnia a történeteket.

Nincs igazán feldolgozva a forradalom hazai és nemzetközi utóélete. Borbándi Gyula úttörő munkáján és néhány visszaemlékezésen kívül nincs átfogó kép az 56-os emigráció történetéről és orgánumairól, szervezeteiről. Fel kell mérnünk a forradalom leverésének azt a nem elhanyagolható következményét is, hogy a hazai szürkeállomány kiáramlásának újabb hullámát váltotta ki az 1919–20-as, 1936–39-es és 1945–48-as évekhez hasonlóan.

Előttünk áll még – nem elkülönítve a fentiektől – a magyar forradalom társadalomtörténetének (szociológiájának, kommunikációs rendszerének, társadalom-lélektanának, stb.) interdiszciplináris módszerekkel való megközelítése, majd lehető feltárása is. Hogy mekkora területről van szó, csak sejteni engedni az egykori szerzetes krónikás, Zimándi Pius most megjelent naplója.

Végezetül: szakmánk, kollégáink és az érdeklődő közvélemény elé csak akkor léphetünk majd nyugodt lelkiismerettel, ha összeállítottuk a téma minél teljesebb történeti és irodalmi – immár jó ideje munkában lévő, de most már gyors ütemben készülő – nemzetközi bibliográfiáját. Gyakorlati hasznosságán kívül alighanem ez lesz a legszebb dokumentuma az 1956-os hagyomány erejének, s a vele foglalkozó irodalom változatosságának és szélességének.